

K rozboru kategorie „indiferentů“ při výzkumu mínění

MICHAL ILLNER

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Z pochopitelných důvodů je u nás dosud k dispozici jen málo vlastních metodologických zkušeností z výzkumu postojů a mínění v politických otázkách. V době, kdy empirický výzkum této problematiky nabývá na aktuálnosti a jeho výsledky se nezdá stávat argumenty při praktickém rozhodování, je to vážný nedostatek. Soudíme proto, že je naléhavě třeba systematicky rozebírat a zobecňovat metodologické poznatky získávané při výzkumech tohoto druhu a případně i výzkumy projektovat již s ohledem na řešení některých základních metodologických otázek. Jde o podmínky a meze validity a spolehlivosti získávaných informací, tedy především o problémy nejúčelnějších způsobů a rozsahu výběru, o formulaci otázek, lokalizaci politických tabu, o roli stereotypů, o způsob, kterým respondenti interpretují základní politickou terminologii, o jejich informovanost, o roli anonymity, o důvěru ve výzkumné instituce, o časovou stabilitu vyšetřovaných jevů, a podobně. O tom všem je navíc nutno

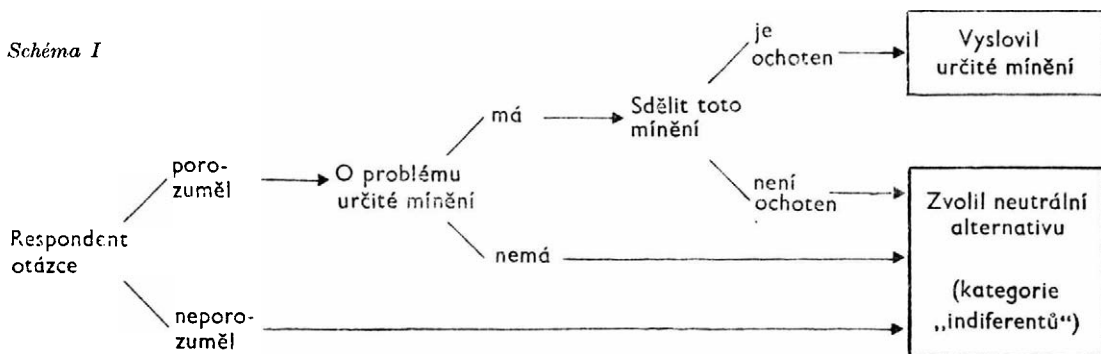
získat přehled podle různých složek populace. Je při tom jasné, že zahraniční zkušenosti získané v odlišné kulturní a politické atmosféře mohou mít jen omezenou platnost.

U výzkumů mínění prováděných technikou dotazníku nebo rozhovoru a užívajících uzavřených otázek může být zajímavým zdrojem metodologických poznatků rozbor kategorie respondentů, kteří na jednotlivé otázky sice odpovíděli, ale svou odpověď žádné určité mínění nevyjádřili (volili neutrální alternativu „nevím“, „nejsem rozhodnut“, „nepřemýšlel jsem o tom“, apod.).¹ Je zřejmé, že tato kategorie, pro niž zavádíme pracovní název „indiferenti“, bude vzhledem ke své reziduální povaze značně různorodá. Hlavní, pravděpodobné zdroje této různorodosti se snažíme znázornit ve schématu 1.

Do kategorie indiferentů tedy spadají především tyto tři hlavní analyticky rozlišitelné případy:

1. Respondenti, kteří vnímali pouze syntaktický aspekt předložené otázky, ni-

Schéma I

Poznámka:

Účelem schématu je znázornit různorodost kategorie „indiferentů“, tedy poukázat na skutečnost, již zde věnujeme pozornost. Jako každý podobný model toto schéma realitu značně zjednodušuje. Abstrahuje např. od

případů, kdy respondenti, kteří otázce neporozuměli, neměli určité mínění nebo je nebyli ochotni sdílet, tuto situaci vyslovením určitého mínění maskují. Nebere také v úvahu respondenty, kteří otázku nezodpověděli.

¹ V sociologické literatuře byla věnována pozornost rozboru tzv. „response bias“, avšak především pokud jejich zdrojem bylo nevracení dotazníků (viz např. A. N. Oppenheim v *Questionnaire Design and Attitude Measurement*, Basic Books, New

York 1966) nebo odmítnutí odpovědi (viz např. H. Cantril v *Gauging Public Opinion*, Princeton University Press, Princeton 1944). My se zde problému dotýkáme z jiného konce.

koli však její stránku sémantickou (byli například odrazeni její grafickou úpravou či nadměrnou délkou, nebo ji neporozuměli).

2. Respondenti, kteří vnímali i sémantickou stránku otázky, skutečně však žádné určité mínění o daném problému neměli — skutečně tedy „nevěděli“ nebo „nebyli rozhodnutí“.

3. Respondenti, kteří vnímali sémantickou stránku otázky a měli navíc o daném problému i určité mínění, z nějakého důvodu je však nebyli ochotni sdělit. Zde by byl zahrnut případ, kdy se respondent své mínění obává uvést, tedy případ aktuální při výzkumu politické problematiky v našich podmínkách.

V konkrétní empirické situaci budou jistě zastopeny všechny tři případy současně (pravděpodobně budou působit i vlivy další), a určit podíl každého z nich bude bez zvláštního výzkumu prakticky nemožné. A přece je správná interpretace mnohoznačné kategorie „indiferentů“ velmi důležitá — zvláště je-li tato kategorie, jak často u výzkumů politické problematiky bývá, značně početná.² Výsledky výzkumu pak bude např. nutno hodnotit jinak, jestliže kategorie „indiferentů“ bude tvořena převážně respondenty druhého typu, a jinak, budou-li v ní převažovat ti, kdo se obávají vyslovit své jinak negativní mínění — tedy respondenti typu třetího.³

V některých případech by však bylo

možné pokusit se o zjištění, zda v rámci určitého výzkumu některý z uvedených typů nepřevažuje. Pokud by skutečně převažoval, získali bychom tak pro interpretaci kategorie „indiferentů“ určité vodítko a odtud i poznatky o tom, jak respondenti vcelku na předložené otázky reagovali. Potřebné informace by mohl poskytnout rozbor pořadí otázek položených v daném výzkumu z hlediska velikosti relativních četností skupin „indiferentů“ k nim příslušných. Šlo by o to nalézt faktor, který by toto pořadí dostatečně vysvětloval. Ukáže-li se například, že určujícím kritériem je grafická přehlednost, délka nebo srozumitelnost otázek, dá se předpokládat prvý z výše uvedených případů. Je-li jím naopak politická exponovanost problému, půjde pravděpodobně o případ třetí.

Tento postup jsme se pokusili vyzkoušet na empirickém materiálu získaném z výzkumu politického smýšlení a hodnotové orientace mladých lidí.⁴ Souboru 162 prodavaček a kadeřnic byl v tomto výzkumu předložen anonymní dotazník o šestnácti otázkách, z nichž sedm se týkalo jejich mínění o různých politických problémech. Všechny otázky byly uzavřené. Uvádíme je i s alternativami odpovědí v tabulce 2.

Shodně s navrhovaným postupem jsme seřadili tyto otázky podle relativních četností kategorie „indiferentů“ a získali jsme pořadí, které ukazuje tabulka 1.

Tabulka 1: Pořadí otázek podle relativních četností kategorie „indiferentů“

1.1 Pořadí otázek podle hodnot v sloupci 1.4.2	1.2 Číslo otázky v dotazníku	1.3 Mínění vyjádřili		1.4 „Indiferentů“	
		1.3.1 Absolutní četnost	1.3.2 %	1.4.1 Absolutní četnost	1.4.2 %
1. — 2.	11a	143	88	19	12
1. — 2.	12	143	88	19	12
3.	9	138	85	24	15
4.	11b	131	81	31	19
5.	8	125	77	37	23
6.	10	115	71	47	29
7.	7	107	66	55	34

(N = 162)

² Problém není akutní tehdy, je-li podíl „indiferentů“ tak malý, že ani jejich přičtení ke kterékoli další poloze postojové stupnice nezmění pořadí.

³ Na různost kategorie „indiferentů“ a tedy možnost různého jejího výkladu se při interpretaci výsledků výzkumu často zapomíná. Obvykle se mlčky předpokládá, že je tvořena převážně respondenty druhého typu, což ovšem může leckdy zna-

menat neúměrné zjednodušení. Chyba se často násobí i tím, že alternativy „nevím“, „nejsem rozhodnut“, atd., se mylně používá jako nulové polohy v postojových stupnicích, ačkoliv její význam může být ve skutečnosti odlišný.

⁴ Výzkum politického smýšlení a hodnotové orientace mladých lidí zaměstnaných na úseku obchodu a služeb v obvodu Praha 1, realizovaný v r. 1966/7 z podnětu OV KSČ v Praze 1.

Tabulka 2

Číslo otázky v dotazníku	Znění otázky	Alternativy odpovědí
7	Domníváte se, že dojde k nové světové válce?	Rozhodně ano, asi ano, spíše ne, rozhodně ne, nevím — nepřemýšlím o tom
8	Kdo má podle vašeho názoru vinu na současném mezinárodním napětí?	ČLR, NSR, SSSR, USA, jiné státy, nevím
9	Domníváte se, že ČSSR má nyní nějaké obtíže, např. hospodářské?	Ano — jde o vážné obtíže, ano — ale jsou to běžné obtíže, ne, nevím — nepřemýšlím o tom
10	Domníváte se, že Západní Německo má zájem na rozpoutání nové války?	Rozhodně ano, spíše ano, spíše ne, rozhodně ne, nevím
11a	Jak hodnotíte současný poměr hospodářských sil ve světě?	Převahu mají rozhodně kapitalistické státy, převahu mají spíše kapitalistické státy, poměr sil kapitalistických států a socialistických států je vyrovnán, převahu mají spíše socialistické státy, převahu mají rozhodně socialistické státy, nevím — nepřemýšlím o tom
11b	Jak hodnotíte současný poměr vojenských sil ve světě?	Převahu mají rozhodně kapitalistické státy, převahu mají spíše kapitalistické státy, poměr sil kapitalistických a socialistických států je vyrovnán, převahu mají spíše socialistické státy, nevím — nepřemýšlím o tom
12	Domníváte se, že činnost ČSM uspokojuje zájmy mladých lidí?	Rozhodně ano, spíše ano, spíše ne, rozhodně ne, nevím

Při prohlídce tabulky zjistíme, že se otázky seřadily do prakticky tří skupin: v první skupině (s nejmenším podílem „indiferentů“) jsou otázky 9, 11a, 12, týkající se hospodářské situace vnitřní i mezinárodní a činnosti ČSM, ve druhé skupině otázky 8 a 11b, kde jde o hodnocení vojenských sil a viny na mezinárodním napětí, ve třetí skupině (s největším podílem „indiferentů“) jsou otázky 7 a 10, týkající se nebezpečí války. Na jedné straně jsou tedy otázky zaměřené na problematiku vnitropolitickou anebo mající aspekty ekonomické, na druhé pak otázky týkající se nejobecnějších mezinárodně politických věcí.

Domníváme se, že získané pořadí by bylo možno dostatečně vysvětlit vzdáleností toho kterého problému od běžné praktické zkušenosti respondentů, a to

tak, že podíl „indiferentů“ s touto vzdáleností roste. Předpokládáme tedy, že dotázaní se vyslovovali tím určitěji, čím spíše si mohli o daném problému udělat představu na základě vlastní zkušenosti, již je zřejmě blíže činnost ČSM, srovnání hospodářských sil založené na kvalitě a cenách spotřebního zboží nebo úsudek o existenci vnitřních hospodářských obtíží, než úsudek o pravděpodobnosti války nebo o vině na mezinárodním napětí.

K ověření této domněnky jsme předložili uvedených sedm otázek deseti respondentům s tím, aby každý samostatně sestavil jejich pořadí z hlediska předpokládaného faktoru. Výsledné pořadí vytvořené podle modů hodnocení jednotlivých otázek je uvedeno v tabulce 3.

Toto pořadí jsme porovnali s pořadím otázek podle podílu „indiferentů“, jak je uvedeno ve sloupci 1. 2 tabulky 1. Spearmanův koeficient pořadové korelace činí $r_s = 0,822$, korelace je tedy dosti těsná. Dovolíme-li si ji interpretovat kauzálně,⁵ pak lze vyslovenou domněnku o vlivu vzdálenosti problému od běžné praktické zkušenosti dotázaných pravděpodobně přijmout.

Tabulka 3: Pořadí otázek podle vzdálenosti problému od běžné praktické zkušenosti respondentů, jak stanoveno rozhodci

2.1 Číslo otázky v dotazníku	2.2 Modus pořadí uvedených rozhodci
12	1.
9	2.
11a	3.
8	4.
10	5.
7	7.
11b	7.

Z obdržených výsledků můžeme soudit, že

1. neutrální alternativy v předložených otázkách skutečně diferencovaly respondenty, jejichž mínění nebylo určité (dá se totiž předpokládat, že vyhraněnost mínění souvisí s možností učinit si o věci názor na základě vlastní zkušenosti);

2. relativní četnosti kategorie „indiferentů“ diferencují předložené otázky především podle vyhraněnosti mínění respondentů a nikoli podle jiných, rušivých faktorů. (Vyloučit zde pravděpodobně můžeme například významnější působení obav z politicky exponované problematiky). Tedy závěry, které jsou pro interpretaci získaného materiálu nepochybně užitečné.

Doufáme, že tento příspěvek dostatečně zdůraznil užitečnost analýzy a význam správné interpretace kategorie „indiferentů“ při výzkumu mínění, zvláště v problematice politické. Uvedený příklad pak byl míněn spíše jako ilustrace než jako metodický návod.⁶

Резюме

Михал Иллнер: К анализу категории «индифферентов» при исследовании мнения

При исследованиях мнения техникой опросного листа или разговором, определенная часть респондентов избирает обыкновенно в завершённых вопросах нейтральную альтернативу «не знаю», «я ещё не решился», «я не думал об этом» и т. д. Упомянутая категория респондентов здесь по линии работы обозначена как «индифференты», является из-за своего резидуального характера значительно гетерогенной. Упомянутую категорию создают а) респонденты, воспринимающие только синтаксическую сторону вопроса, а не её семантическую; отклонились от него из-за его графического оформления или не поняли его, б) респонденты, воспринимающие и семантическую сторону вопроса, но без определённого мнения, в) респонденты, воспринимающие семантическую сторону вопроса, были определённого мнения, но не желали его высказать. Правильная интерпретация негетерогенной категории «индифферентов» имеет там, где её многочисленность высокая (это правдоподобно в исследовании мнения о политических вопросах), важное значение для адекватной оценки результатов исследования. На практике очень часто и неправильно предполагается, что она создается только респондентами типа б).

На результатах исследования политического мнения мелких людей, работающих в магазинах и службах показан способ, как можно было бы в некоторых случаях установить, если в рамках определённого исследования не превосходит некоторый из указанных типов. Анализируется последовательность вопросов с точки зрения значительности, принадлежащих к ним частот «индифферентов». Путём порядковой корреляции ищется деятель, который смог бы объяснить этот порядок.

Summary

Michal Illner: Contribution to the Analysis of the Category of "Indifferents" in Public Opinion Surveys

As a rule, in public opinion surveys realized by means of questionnaires or interviews a certain number of the respondents chooses, in answering closed questions, a neutral alternative "I do not know", "I have not yet decided", "I have not thought about it", etc. This category of respondents, denoted in the present paper, for working purposes, as "indifferents", is considerably heterogeneous owing to its residual nature. It is formed by a) respondents who perceived only the syntactic aspect of the question, not its semantic aspect — they were discouraged by its graphic layout or did not understand it; b) respondents who perceived also the semantic aspect of the question but had no definite opinion, c) respondents

⁵ Kauzální výklad korelačního vztahu, i když se v praxi běžně provádí, není vždy zcela oprávněn.
⁶ Za užitečné poznámky k rukopisu děkuji M. Be-

who perceived the semantic aspect of the question, had a definite opinion but were not willing to communicate it.

The correct interpretation of the non-homogenous category of indifferents will therefore be, wherever its frequency is high (this is probable in the case of the public opinion surveys concerning political questions), important for the adequate evaluation of the research results. In practice it is often incorrectly presumed that it is formed exclusively by respondents of the type b).

On the results of the research into the

political opinions of young people working in business and in the services, the method is demonstrated by means of which it would be possible, in some cases, to find out whether any one of the mentioned types does not prevail within the scope of a certain research. The order of the questions is analysed from the standpoint of the magnitude of the frequencies of "indifferents" appurtenant to them and, by means of serial correlation, the agent that would explain this order is sought.